

Marta Kowalczyk

Życie i myśl religijna św. Mechtyldy von Hackeborn



MATKI KOŚCIOŁA

W ramach serii wydawniczej

MATKI KOŚCIOŁA

pod red. Marty Kowalczyk

ukazą się m.in.:

Hildegarda z Bingen

Elżbieta z Schonau

Klara z Asyżu

Gertruda Wielka

Mechtylda z Magdeburga, beginka

Aniela z Foligno

Brygida Szwedzka

Katarzyna ze Sieny

Hedewijch z Antwerpii

Dorota z Mątowów

Teresa z Ávila

Maria od Wcielenia

Małgorzata Maria Alacoque

Weronika Giuliani

Teresa z Lisieux

Elżbieta od Trójcy Przenajświętszej

Marcelina Darowska

Róża Białecka

Teresa Benedykta od Krzyża

Aniela Salawa

Faustyna Kowalska

Maria od Trójcy Świętej, franciszkanka

Marta Kowalczyk

Życie i myśl religijna św. Mechtyldy von Hackeborn



MATKI KOŚCIOŁA

Flos Carmeli – Poznań 2011

Praca napisana pod kierunkiem ks. dr hab. Edwarda Wiszowatego, prof. UWM

Recenzenci: ks. dr hab. R. Hajduk, prof. UWM;
ks. prof. dr hab. J. Lewandowski UKSW

Imprimi potest Roman Jan Hernoga OCD, Prowincjał
Warszawa dn. 1.02.2011 r., L. dz. 13/P/2011

Imprimatur Bp dr Jacek Jezierski, Wikariusz Generalny Warmiński
Olsztyn, dnia 14.12.2007 r., L.dz. 1700/07

Nihil obstat Ks. dr hab. Edward Wiszowaty, prof. UWM

Projekt logo i okładki Tomasz Kowalczyk, BERGERFILM.PL

Korekta Zofia Błajek

© *Copyright* Flos Carmeli 2011
Wydawnictwo Warszawskiej Prowincji
Karmelitów Bosych
ul. Działowa 25, 61-747 Poznań
tel.: 61 856 08 34; faks: 61 856 09 47
wydawnictwo@floscarmeli.poznan.pl
www.floscarmeli.pl

ISBN 978-83-61727-95-8

Druk i oprawa UNI-DRUK Luboń

SPIS TREŚCI

OD AUTORKI	7
WYKAZ SKRÓTÓW.....	8
WSTĘP	9
ROZDZIAŁ 1.	
Czas i środowisko życia św. Mechtyldy von Hackeborn.....	17
1.1. Rzesza Niemiecka w XIII wieku	18
1.1.1. Sytuacja polityczna.....	18
1.1.2. Społeczeństwo i gospodarka	33
1.1.3. Kultura i religia.....	46
1.2. Klasztor w Helfcie.....	60
1.2.1. Powstanie i historia klasztoru.....	60
1.2.2. Ród fundatora klasztoru.....	77
ROZDZIAŁ 2.	
Biografia św. Mechtyldy von Hackeborn.....	85
2.1. Życie mistyczki.....	86
2.2. Przeżycia mistyczne.....	93
2.3. Twórczość pisarska.....	99
ROZDZIAŁ 3.	
Trynitarnie, chrystologiczne i eklezjologiczne treści objawień św. Mechtyldy	107
3.1. O działaniu Trójcy Świętej w duszy człowieka.....	108
3.2. Jezus Chrystus – centrum myśli mistycznej św. Mechtyldy.....	120
3.3. Kościół jako wspólnota.....	144

ROZDZIAŁ 4.....	155
Sakramenty, kult Matki Bożej, świętych i aniołów	155
4.1. Rola sakramentów w życiu duchowym.....	156
4.2. Najświętsza Maryja Panna jako Matka Boga i pośredniczka w relacjach człowieka z Bogiem.....	176
4.3. Wstawiennicza i opiekuńcza rola świętych wobec człowieka ..	193
4.4. Aniołowie jako Pośłańcy Boga	212
 ROZDZIAŁ 5.....	 223
Wpływ objawień św. Mechtyldy von Hackeborn na życie i myśl religijną.....	 223
5.1. Kult Serca Jezusowego.....	224
5.2. Modlitwy św. Mechtyldy.....	250
Zakończenie	277
 BIBLIOGRAFIA	 281
 ANEKS nr 1	 289
ANEKS nr 2	290
ANEKS nr 3	291
ANEKS nr 4	292
ANEKS nr 5	293
ANEKS nr 6	294
ANEKS nr 7	295
ANEKS nr 8	303

OD AUTORKI

Książka, którą trzymacie Państwo w swoich dłoniach, skierowana jest do osób interesujących się historią oraz religią. Jest to efekt pracy badawczej, poświęconej w sposób szczególny dokonaniom mistyczki, której przyszło żyć w XIII wieku w murach klasztoru w Helfcie na obszarze Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. Publikacja ta ma na celu popularyzację wiedzy na temat istotnych pierwiastków duchowości kobiecej wpływających na wzrastanie i rozwój Kościoła. Wpisuje się ona w wielkie dzieło Matek Kościoła, których spuściznę można poznać dzięki zainicjowanej przez wydawnictwo FLOS CARMELI serii. Tym samym z pracą, która dzięki grupie zacnych przyjaciół została wydrukowana chałupniczo na pamiątkę dla kilkunastu osób, będzie się mogło zapoznać szerokie grono czytelników zainteresowanych duchowością chrześcijańską.

Pierwsza część książki jest typowo historyczna. Udało się w niej dotrzeć do korzeni pewnych wzorców społecznych (dotyczących na przykład statusu i sytuacji prawnej kobiet) oraz przemian gospodarczych, które legły u podstaw nowożytnej Europy.

Część druga dotyczy w sposób bardziej szczegółowy spraw religijnych, ukazując, w jaki sposób twórczość duchowa św. Mechtyldy von Hackeborn wpłynęła na późniejszy rozwój kultu Serca Jezusa, który współcześnie przybiera przeróżne formy. W ostatnim paragrafie umieszczono średniowieczne modlitwy, które w XVI wieku zebrane zostały w modlitewnik św. Mechtyldy i św. Gertrudy przez Marcina z Cochem. Dodatkowym wzbogaceniem książki są fotografie związane ze św. Mechtyldą oraz bogate aneksy zawierające spis dokumentów papieskich dotyczących kultu Serca Jezusa.

Zapraszam do lektury.

Autorka

WYKAZ SKRÓTÓW

- BF – Breviarium Fidei
- EK – Encyklopedia Katolicka
- KKK – Katechizm Kościoła Katolickiego
- KPK – Kodeks Prawa Kanonicznego
- RH – Encyklika *Redemptor Hominis*

Skróty dokumentów soborowych według: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 1968.

WSTĘP

W sferze kultury, sztuki, religii, a nawet polityki wiek XIII, podobnie jak cały okres średniowiecza w Europie, niemal całkowicie został zdominowany przez ludzi Kościoła, którzy posiadając umiejętność pisania i czytania, a także odpowiednią pozycję materialną oraz autorytet moralny, tworzyli i propagowali treści zarówno ideowe, jak i artystyczne. Powstanie dużych miast, rozwój uniwersytetów i emancypacja duchowa rycerstwa przyczyniły się wprawdzie do ożywienia gospodarczego i intelektualnego na dużą skalę oraz powstania założeń kultury świeckiej, jednakże pozostawała ona wciąż na marginesie kultury chrześcijańskiej przepojonej racjonalnością filozofii św. Tomasza z Akwinu i podążającą za nią ówczesną myślą teologiczną – z jednej strony, a fascynacją mistyką oraz prostotą życia ewangelicznego zakonów żebrzących z drugiej strony.

W zmieniających się warunkach gospodarczych i politycznych nowe wspólnoty zakonne propagowały wśród wiernych godny styl życia chrześcijańskiego, dążąc jednocześnie do wewnętrznej reformy Kościoła, co udało się osiągnąć w pewnym stopniu za sprawą uchwał Soborów Laterańskiego IV i Lyonńskiego, kiedy to skodyfikowano podstawowe prawdy o Trójcy Świętej, o Jezusie Chrystusie, o Kościele i sakramentach św. oraz dokonano reform służących przede wszystkim wzmocnieniu wiary i obyczajów, również wśród kleru.

W sferze duchowości pewną autonomię uzyskiwały kobiety – udowodniwszy swoją siłę na płaszczyźnie umysłowej i moralnej, ukazały światu nowe drogi ku świętości, która przestała być postrzegana wyłącznie jako wrodzona czy odziedziczona doskonałość, ale stała się dostępną każdemu człowiekowi gotowemu do odnowy dotychczasowego życia. Proces ten, zapoczątkowany

już w XII wieku przez św. Hildegardę z Bingen¹, za sprawą św. Mechtyldy von Hackeborn, św. Gertrudy Wielkiej, Mechtyldy z Magdeburga i innych wykształconych mniszek, w XIII wieku osiągnął swój punkt kulminacyjny, powodując masowy akces kobiet do rodzących się nowych form wspólnotowego życia religijnego.

Napływ chętnych do fundacji powstających z inicjatywy rodzin arystokratycznych był tak liczny, że w pewnym momencie cystersi i premonstratensi zakazali przyjmowania nowych zgromadzeń pod skrzydła ich zakonów. Kobietom, których zdolność do głębszego rozumienia Biblii kwestionowano dotychczas z powodu roli, jaką odegrała Ewa w popełnieniu grzechu pierworodnego, dano możliwość kontemplowania Bożych tajemnic i przekazywania ich innym przy pomocy środków odwołujących się do wyobrażeń duchowych. Duchowni zaś, będąc spowiednikami, czuwali nad prawowiernością i dobrym zrozumieniem objawionych mistyczkom nauk². Zajmowali się oni także

¹ Św. Hildegarda z Bingen urodziła się w 1098 r. w Bermersheim w Hesji w rodzinie wysokiego urzędnika cesarskiego. W wieku 9 lat została rekluzą w Disibodenbergu koło Kreuznach. W 1147/1150 r. założyła w Rupertsbergu koło Bingen klasztor benedyktynek. Jako prorokini i teolożka podróżując po Niemczech głosiła kazania, w których piętnowała grzechy i rozwiązość duchownych i świeckich. Otrzymałszy w wizji polecenie spisania objawień, dokonuje tego, pozostawiając po sobie: *Scivitas* (Znajomość dróg), *Liber vitae meritorum* (Księga zasług życia), *Liber divinorum operum* (Księga dzieł Bożych), pisma przyrodoznawcze i księgę lekarską oraz liczne listy (m.in. do św. Bernarda z Clairvaux), pieśni, *Symfonię objawień niebieskich*, komentarz do reguły św. Benedykta i żywoty św. św. Ruperta i Disiboda. Zmarła 17 września 1179 r. Por. *Encyklopedia Kościoła*, t. 1, oprac. F. L. Cross, Warszawa 2004, s. 893-894; *Leksykon Mistyki. Żywoty – pisma – przeżycia*, red. P. Dinzelbacher, tł. B. Widła, Warszawa 2002 (dalej: Dinzelbacher), s. 106-107; J. Misiurek, *Wielkie mistyczki Kościoła*, Lublin 1999, s. 15-21 (dalej: *Wielkie mistyczki*).

² Wiele mistyczek miało swoich osobistych, często wyznaczanych przez miejscowego biskupa spowiedników, którzy zazwyczaj zbierali i przechowywali pisma swoich penitentek. Miało to miejsce na przykład w przypadku Mechtyldy z Magdeburga i dominikanina Henryka z Halle, czy bł. Doroty z Mątówów i jej spowiednika Jana z Kwidzyna. Por. F. Beer, *Kobiety i doświadczenie mistyczne w średniowieczu*, w: *Dzie-*

wykładaniem teologii oraz kaznodziejstwem, dzięki czemu możliwe się stało nauczanie wiernych rozumienia koniecznych do zbawienia prawd.

Od czasu potęgi papieżstwa za pontyfikatu Innocentego III i klęski cesarstwa Hohenstaufów działania kolejnych władców w XIII-wiecznym Świętym Cesarstwie Rzymskim Narodu Niemieckiego zmierzały do uzyskania niezależności politycznej od papieżstwa. To jednak nie było zbyt proste z tego względu, że kolejni papieże rościli sobie prawa do supremacji, co osiągnęło swój punkt kulminacyjny za pontyfikatu Bonifacego VIII, który w bulli *Unam sanctam* z 18 listopada 1302 roku sformułował twierdzenie o duchowym i politycznym prymacie papieża nad wszelką władzą świecką.

Załamaniem się średniowiecznej kultury i sztuki nastąpiło nagle, wraz z rozprzestrzenieniem się w Europie epidemii dżumy, nazywanej „czarną śmiercią”, która spowodowała na tych terenach katastrofę demograficzną. Po ówczesnych mieszkańcach cesarstwa pozostały jednak piękne budowle gotyckie, dzieła piśmiennictwa, rzeźby i malarstwa, które, pomimo upływającego czasu, do dziś zachwycają swoją urodą.

Sz szczególnie cenne dla współczesnych badaczy, kulturoznawców, historyków, a przede wszystkim teologów, są zarzucone przez potomnych dzieła o tematyce duchowej autorstwa kobiet, które niejednokrotnie w swoim czasie odegrały ważną rolę.

Potrzebę lepszego poznania i zrozumienia wkładu myśli kobiecej do teologii chrześcijańskiej zauważył już przed laty obecny papież Benedykt XVI, który jeszcze jako kardynał Joseph Ratzinger pisał:

dzictwo Średniowiecza, tł. A. Branny, Kraków 1996, s. 105; A. Vauchez, *Duchowość Średniowiecza*, tł. H. Zaremska, Gdańsk 2004, s. 133; *Wielkie mistycy*, jw., s. 99-105; *Historia Kościoła*, t. 2, 600-1500, red. M. D. Knowles, D. Obolensky, tł. R. Turzyński, Warszawa 1988 (dalej: Knowles, Obolensky), s. 199.

W studiach nad źródłami średniowiecznymi uwzględniano najpierw prawie wyłącznie teologię uniwersytecką, a w związku z tym teologię uprawianą przez mężczyzn. Potem nastąpiło ponowne odkrycie teologii monastycznej, która się różni znacznie od teologii uniwersyteckiej i posiada swoje własne znaczenie. Obecnie znacząco wzrasta też zainteresowanie wśród badaczy teologią uprawianą przez kobiety, to znaczy zainteresowanie dla wielkiego wkładu klasztorów żeńskich w rozwój myśli teologicznej. Prowadzone obecnie studia pokazują nam dobitnie, że niewiasty w żadnym wypadku nie były przykute do łyżki kuchennej. Istniała również znakomita kultura kobieca, która wniosła swój specyficznie intelektualny wkład do rozwoju Kościoła, myśli, wiary i modlitwy³.

Takiej właśnie specyficznej, kobiecej myśli teologicznej poszukując, natknąć się można na twórczość żyjących w XIII wieku mniszek z klasztoru w Helfcie – wśród nich w sposób szczególny uwagę przyciąga postać św. Mechtyldy von Hackeborn, która swoje życie zakonne rozpoczęła już jako kilkuletnie dziecko.

Idąc przeto za apelem kardynała Josepha Ratzingera, w niniejszej pracy podjęto próbę poszerzenia horyzontów wiedzy na temat warunków życiowych i myśli teologicznej św. Mechtyldy von Hackeborn, żyjącej w XIII wieku niemieckiej mistyczki, której objawienia w sposób dość istotny, choć przez wielu dziś zapomniany bądź niedoceniany, wpłynęły zarówno na rozwój kultu związanego z Najświętszym Sercem Pana Jezusa, jak i na umacnianie pobożności ludowej poprzez wciąż odprawiane ćwiczenia duchowe i modlitwy zalecane przez świętą mniszkę z Helfty.

Do głębszej refleksji nad osobą św. Mechtyldy von Hackeborn zachęca również to, iż w języku polskim istnieje niewiele prac na jej temat i mają one najczęściej charakter przyczynkarski.

³ Por. J. Ratzinger, *Durchs Nadelohr der Zivilisation*, „Rheinischer Merkur” 42 (1987), nr 7, s. 22. Cyt. za: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, red. A. M. Wyrwa i in., Poznań 2004, s. 328 (dalej: *Cysterki w dziejach*).

Te pisane współcześnie prace pojawiają się zazwyczaj jako hasła encyklopedyczne bądź niewielkich rozmiarów artykuły w zbiorowych opracowaniach, które – poza podstawowymi danymi biograficznymi oraz wzmiankami o otrzymanych przez nią w klasztorze w Helfcie objawieniach – nie zawierają bardziej szczegółowych informacji dotyczących wkładu św. Mechtyldy do myśli teologicznej na tak wielu płaszczyznach, na których miało to miejsce. Dotarcie do średniowiecznych korzeni niektórych wątków związanych z nabożeństwem do Serca Jezusa, okazywaniem czci Maryi, zachęcaniem do częstej osobistej spowiedzi z pobożności oraz innych praktyk zbliżających każdego zwykłego człowieka do Boga, wydaje się szczególnie potrzebne i aktualne również w dzisiejszych czasach, gdy podzielone chrześcijaństwo poszukuje poprzez działania ekumeniczne wspólnych płaszczyzn porozumienia, a przeciętny człowiek – zagubiony w gąszczu codziennych spraw – szukając bliskości Boga, niejednokrotnie błądzi po peryferiach Kościoła, dając się nierzadko uwodzić propagandzie sekt, by w końcu ostatecznie stracić to, czego tak nieporadnie szukał.

Podstawową bazę źródłową niniejszej rozprawy stanowi zachowane w języku łacińskim dzieło św. Mechtyldy *Liber specialis gratiae*, które w pierwszej połowie XVII wieku zostało przetłumaczone na język polski pod tytułem *Zwierciadło duchownej łaski*. Została ona poszerzona informacjami na temat żywota Świętej, które zaczerpnięto z *Martyrologium Rzymskiego*, *Bibliotheca Sanctorum* oraz dzieł św. Gertrudy Wielkiej pt. *Zwiastun Bożej miłości i Ćwiczenia*.

W celu zrealizowania sformułowanego wyżej zadania badawczego, a tym samym lepszego zrozumienia rzeczywistości objawionej św. Mechtyldzie przez Chrystusa Pana, Matkę Bożą i świętych oraz wydobycia ukrytego w wielu symbolach i znakach sensu, przy powstawaniu niniejszej pracy posłużono się metodą analizy treści z uwzględnieniem kontekstu społecznego.

Po zgromadzeniu i zapoznaniu się z całością materiału, wydobyto z niego najistotniejsze wątki, które następnie poddano zabiegowi porządkowania i analizie hermeneutycznej. Stąd najpierw konieczne było rozpoznanie sytuacji, w jakiej żyła mistyczka i powstało jej dzieło, by w drugim etapie postępowania badawczego można było przejść do szczegółowej analizy tego dzieła. Dopiero po wykonaniu tej pracy badawczej stało się możliwe ukazanie oddziaływania myśli św. Mechtyldy na kształtowanie się określonych poglądów teologicznych oraz postaw chrześcijańskich.

W celu umożliwienia lokalizacji cytowanych fragmentów *Liber specialis gratiae*, zarówno w wersji łacińskiej, jak i staropolskiej, został przyjęty określony kod. Kolejne księgi dzieła oznaczone zostały cyframi rzymskimi, natomiast rozdziały i niekiedy występujące w nich, pisane oddzielnie glossy oznaczone zostały cyframi arabskimi. Ze względu na trudności występujące w związku z koniecznością rozszyfrowywania niektórych słów i zdań nadszarpniętych zębem czasu, dodatkowo poza każdym nawiasem zostały oznaczone strony, na których dany fragment występuje. W cytowanych z wersji staropolskiej fragmentach, ze względu na różniącą się od współczesnej polszczyzny składnię oraz znaczenie wyrazów, może czytelnika razić pewna „niegramatyczność”, dająca niekiedy wrażenie odmiennego sensu, co starano się ograniczyć poprzez komentarze i odniesienia.

Jako że myśl mistyczki nie była oderwana od środowiska, w którym żyła – w celu zrozumienia jej sytuacji i warunków bytowych – w pierwszym rozdziale niniejszej pracy, na podstawie opracowań historycznych oraz relacji samej mistyczki i św. Gertrudy z Helfty, jej wychowanki, która również doszła do łaski szczególnego obcowania ze Zbawicielem, przedstawiono panującą ówczesnie w Rzeszy ogólną sytuację polityczną, gospodarczą i kulturowo-religijną. Miała ona bowiem wpływ także na położenie materialne i duchowe samego klasztoru

w Helfcie, który – jako związany z rodziną fundatorską – często zależny był od warunków zewnętrznych uwarunkowanych sytuacją w całym państwie i w samym rodzie grafa fundatora. W rozdziale drugim, także na podstawie opracowań historycznych wzbogaconych informacjami na temat życia św. Mechtyldy zaczerpniętymi z *Martyrologium Rzymskiego*, *Bibliotheca Sanctorum*, dzieł św. Gertrudy Wielkiej oraz z dzieła interesującej nas mistyczki, zostało ukazane *curriculum vitae*, przeżycia mistyczne oraz przepełniona symboliką wyrażen i chrześcijańskich znaków twórczość pisarska pobożnej mniszki.

W kolejnych rozdziałach pracy starano się ukazać, w jakim stopniu objawienia św. Mechtyldy von Hackeborn wpłynęły na myśl religijną i jakże aktualne pozostają jej zalecenia dla życia każdego współczesnego chrześcijanina, który chce utrzymywać bliskie relacje z Bogiem. I tak – w rozdziale trzecim w sposób szczególny zwrócono uwagę na trynitarnie, chrystologiczne i eklezjologiczne aspekty przeżyć mistycznych tej wrażliwej na natchnienia Ducha Świętego kobiety, a w czwartym – ukazano wartość i siłę oddziaływania sakramentów oraz wstawiennictwa Najświętszej Maryi Panny, świętych i aniołów dla osiągnięcia życia wiecznego. Ostatni, piąty rozdział ukazuje, jak impulsy – mające swoje źródło w spisanych objawieniach, zaleceniach i modlitwach Świętej – wpłynęły na rozwój kultu Serca Jezusa oraz na więź Ludu Bożego ze Stwórcą, wydając w ten sposób owoc na chwałę Pana, nawet kilkaset lat po śmierci mistyczki z Helfty.

Aktualność i żywotność tych impulsów oraz ich ciągła obecność w Kościele pielgrzymującym ku swemu Bogu, podkreślają mocno konieczność posiadania przez członków tego Kościoła świadomości ich funkcji w budowaniu duchowych fundamentów wiary, a tym samym odkrywania wciąż na nowo takich postaci jak św. Mechtylda von Hackeborn.

Znamienny w biografii św. Mechtyldy jest fakt, że – niezależnie od tego, z którym momentem w historii jej życia człowiek czytający jej dzieła się zetknie – w centrum myśli tej mistyczki zawsze odnaleźć może Jezusa Chrystusa. Myśl tej otwartej na Boga kobiety nawiązuje stale do zbawczej obecności Jezusa Chrystusa wśród ludzi, który „widzi swoje zadanie w tym, ażeby to zjednoczenie nieustannie mogło się urzeczywistniać i odnawiać” i którego „wszystkie drogi prowadzą do człowieka”⁴. Święta Mechtylda, sama żyjąc w bliskim zjednoczeniu ze Zbawicielem, dla wielu osób na przestrzeni wieków stała się tą, za przyczyną której ich droga do Boga stała się krótsza i bezpieczniejsza, a niekiedy w ogóle możliwa. Toteż nie jest wykluczone, że i dziś przypomnienie życia tej świętej kobiety i jej myśli, które pozostały aktualne dla współczesności, będzie pomocne dla niejednej strapionej duszy, która szuka pociechy i drogi do bliskości z Bogiem Jedynym.

⁴ RH 13-14.

ROZDZIAŁ 1.

CZASY I ŚRODOWISKO ŻYCIA ŚW. MECHTYLDY VON HACKEBORN

Święta Mechtylda von Hackeborn pochodziła z jednego z najznamienitszych niemieckich rodów szlacheckich. Przyszło jej żyć w niezaprzeczalnie trudnych, ale i fascynujących czasach. Żywot jej przypadł bowiem na wiek XIII, gdy na polityczną i gospodarczą sytuację Niemiec oddziaływała mocno zakorzeniona w świadomości elit polityczno-kulturalnych Europy Zachodniej idea jedności świata chrześcijańskiego. Praktyczną realizację ideału tejże jedności ówcześni ludzie dostrzegali w pełnej dominacji papieżstwa w sferze kościelno-religijnej, zaś w sferze świecko-politycznej w potęgze i dominowaniu cesarstwa.

Takie wzajemne oddziaływanie na siebie władz duchownych i świeckich przenosiło się i niejako promieniowało ze sfery politycznej na rozwój społeczno-gospodarczy i kulturowy. Przemiany dotyczyły również sfery religijnej, gdyż Kościół musiał uporać się z licznymi problemami, które nawarstwiały się na przełomie wieków.

W celu ogarnięcia rzeczywistości, w jakiej żyła św. Mechtylda, tematyce tej poświęcony został rozdział pierwszy tejże pracy.

1.1. RZESZA NIEMIECKA W XIII WIEKU

Paragraf pierwszy niniejszej pracy przedstawia i porządkuje bardzo obszerny materiał historyczny dotyczący wydarzeń zachodzących w Rzeszy Niemieckiej w XIII wieku. Sytuacja polityczna, społeczeństwo i gospodarka oraz kultura i religia niewątpliwie wpływały na pochodzącą z arystokracji mniszkę z klasztoru w Helfcie, toteż w kolejnych punktach tego paragrafu zostaną przedstawione te okoliczności, które w zewnętrzny, pośredni sposób oddziaływały na człowieka, który w tak młodym wieku jak Mechtylda von Hackeborn znalazł się za murami klasztoru.

1.1.1. SYTUACJA POLITYCZNA

Mechtylda von Hackeborn urodziła się w rodzinie spokrewnionej z cesarskim rodem Hohenstaufów, w roku 1241, kiedy na tronie Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego¹ panował już od lat Fryderyk II – syn cesarza Henryka VI i królowej Sycylii, Konstancji, koronowany 25 lipca 1215 roku w Akwizgranie przez arcybiskupa mogunckiego Siegfrieda².

Dla ludności Niemiec, jak i dla całej Europy targanej wojnami, zarazą, a przede wszystkim walką o wpływy polityczne i władzę, był to trudny okres w historii. Cena, którą przyszło zapłacić za utrzymanie tronu pochodzącemu z rodu Hohenstaufów Fryderykowi II była wysoka, gdyż papież Innocenty III³, udzielając

¹ Zob. Aneks nr 1.

² Cesarz Fryderyk I Barbarossa ożenił swojego syna Henryka VI z Konstancją, królową Sycylii, dzięki czemu Królestwo Sycylii stało się łupem Cesarstwa, będąc tym samym spadkiem po matce dla Fryderyka II. Por. B. Zientara, *Historia powszechna średniowiecza*, Warszawa 2002, s. 225-229; D. Mathew, *Wielkie kultury świata. Europa wieków średnich*, tł. W. Petryński, Warszawa 1996, s. 95; *Wielka historia świata*, t. 5, *Późne średniowiecze*, red. K. Baczkowski, Warszawa 2005, s. 135 (dalej: Baczkowski).

³ Na przełom wieków XII i XIII przypadł pontyfikat Lotara hrabiego de Segni, który jako kardynał prezbiter 8 stycznia 1198 r. został wybrany na papieża, przyjmując imię

swojego poparcia młodemu władcy, zobowiązał go jednocześnie, do złożenia obietnicy, iż nie będzie on dążył do zjednoczenia w swych rękach korony niemieckiej z sycylijską. Fryderyk II miał tego dokonać przez przekazanie swego południowego królestwa synowi – Henrykowi. Papież zobowiązał go także do zorganizowania krucjaty do Ziemi Świętej⁴.

Fryderyk II, nie chcąc jednak zrezygnować z władania Królestwem Sycylii odziedziczonym po matce, prowadził w stosunku do papieża politykę dwulicową. Swemu synowi Henrykowi VII przekazał władzę niepełną, faktycznie dążąc do ugruntowania swojej zwierzchności nad tą częścią cesarstwa. Dotrzymania obietnic danych swemu poprzednikowi Innocentemu III, wy-

Innocentego III. Jako wybitny teolog i prawnik oraz wytrawny i elastyczny polityk, dążący do odzyskania wszelkich utraconych uprawnień papieżstwa, należał do najwybitniejszych papieży późnego średniowiecza. Akcentował supremację władzy papieskiej ponad wszelką władzę świecką, opowiadał się za prawem papieża do wyłącznego dysponowania insygniami cesarskimi i koronami chrześcijańskich państw europejskich. Rozwinął także program Grzegorza VII *Dictatus papae*, wysuwając hasła panowania papieżstwa nad światem. Dania, Polska, Portugalia, Norwegia i Węgry uznały zwierzchność papieżstwa, a Anglia i Aragonia stały się jego lennami. Kiedy papież po śmierci pary cesarskiej podjął się opieki nad kilkuletnim Fryderykiem, stał się hegemonom Włoch, starając się nie dopuścić do połączenia korony sycylijskiej z cesarską. Ingerował on również w późniejsze walki o koronę w Niemczech toczące się między Ottonem IV Welfem a Filipem Szwabskim. Jego usilne starania o zorganizowanie IV krucjaty, zakończyły się pomyślnie, bo zdobyciem przez krzyżowców Konstantynopola – 8 kwietnia 1204 r. Inicjatywie Innocentego III przypisać należy utworzenie na terenie Półwyspu Iberyjskiego pięciu zakonów rycerskich, które skutecznie stawały czoła wojskom muzułmańskim, oraz zatwierdzenie w 1210 r. zgromadzenia założonego przez św. Franciszka z Asyżu. Wyrazem dążeń do reformowania Kościoła, wzmocnienia wiary i poprawy obyczajów stał się IV Sobór Laterański zwołany przez tegoż papieża w 1215 r. Innocenty III zmarł nagle, w Perugii 12 VII 1216 r. Por. Knowles, Obolensky, jw., s. 224; M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego*, t. 2, *Średniowiecze*, Warszawa 1987, s. 343; Baczkowski, jw., s. 57, 151-154, 233, 277; *Kronika chrześcijaństwa*, red. B. Beier i in., tł. E. Gola i in., Warszawa 1998, s. 164 (dalej: *Kronika chrześcijaństwa*).

⁴ Por. Zientara, jw., s. 230-231; Knowles, Obolensky, jw., s. 229; Baczkowski, jw., s. 136, 356-357.

mógł na Fryderyku dopiero papież Honoriusz III⁵, przy okazji koronacji cesarskiej swego wychowanka, w Rzymie, 22 listopada 1220 roku⁶.

Jednym z ważnych przedsięwzięć władcy, które rzutowało na następne lata życia cesarstwa, było zlikwidowanie pozostałości po ottońskiej polityce kościelno-państwowej przez ostateczne usankcjonowanie władzy terytorialnej dostojników duchownych. Stało się to za sprawą zawartej kilka miesięcy przed koronacją cesarską, tj. 26 kwietnia 1220 roku, „Umowy z książętami kościelnymi”, na mocy której, monarcha ostatecznie zrezygnował z wpływu na wybór biskupów oraz przyznał im regalia, wyższe sądownictwo i władzę nad miastami w obrębie ich terytoriów⁷.

W zamian za te daleko idące ustępstwa na rzecz Kościoła, Fryderyk II zapewnił elekcję swemu synowi Henrykowi jako następcy na tronie Rzeszy. Jego koronacja nastąpiła w 1222 roku, pomimo iż kandydatura ta w rzeczywistości nie była z inicjatywy książąt, jak to cesarz przedstawił papieżowi⁸.

Pozostając przez długie lata po koronacji we Włoszech, Fryderyk II zajmował się głównie reformowaniem Królestwa Sycylii i odbudowywaniem pozycji imperium w całym kraju. Nie podobało się to kolejnym papieżom, którzy domagali się od cesarza wyruszenia na wschód z następnymi grupami krzyżowców. Za odwołanie wyprawy cesarz został ekskomunikowany przez

⁵ Po śmierci Innocentego III, 18 lipca 1216 r. papieżem wybrano Italczyka z Gavignana, kardynała prezbitera i wcześniejszego wychowawcę cesarza Fryderyka II – Cencio Savelli, który przyjął imię Honoriusza III. W 1216 r. zatwierdził on regułę augustiańską dla Zakonu Dominikanów, a w 1223 r. – uważaną za testament św. Franciszka z Asyżu – regułę franciszkańską. Papież ów zmarł 18 marca 1227 r. Por. Banaszak, jw., s. 154, 343.

⁶ Por. Mathew, jw., s. 116; Z. Zieliński, *Niemcy. Zarys dziejów*, Katowice 2003, s. 28.

⁷ Zob. Mathew, jw., s. 116.

⁸ Por. Baczkowski, jw., s. 357.

papieża Grzegorza IX⁹, który w ten sposób chciał pozbawić władcę tronu oraz szacunku poddanych. Miało to miejsce 27 września 1227 roku i pogłębiło kryzys w relacjach ówczesnego papieża z Fryderykiem II¹⁰.

W tej sytuacji Fryderyk II podjął krucjatę i w 1228 roku wyruszył na Bliski Wschód, gdzie drogą układów i rokowań z sultanem Egiptu udało mu się zdobyć tytuł króla jerozolimskiego. Odzyskał też dla chrześcijaństwa Jerozolimę, Jaffę, Nazaret i Betlejem. Z wyprawy powrócił w 1229 roku¹¹.

W czasie nieobecności cesarza w Rzeszy, rządy regencyjne w imieniu Henryka VII, małoletniego syna Fryderyka i Konstancji aragońskiej, sprawowali wyznaczeni przez władcę książęta. Dla nich to właśnie, na zjeździe wormackim w 1231 roku, uchwalono wielki przywilej, zwany *Statutum in favorem principum*. Na mocy tego dokumentu władca wyrażał zgodę na przejście większości regaliów w ręce książąt terytorialnych oraz zrezygnował z zakładania miast na należących do nich obszarach, bicia tam nowej monety, ustanawiania targów, a także z rozszerzania jurysdykcji

⁹ Ugolino di Segni, kardynał biskup Ostii został wybrany na papieża 25 października 1227 r. Po wyborze przyjął imię Grzegorza IX i do końca swoich dni szukał okazji do osłabienia zbyt ekspansywnego cesarza. Klątwą papież ów obłożył Fryderyka II dwukrotnie, bo w latach 1227 i 1239. Niepowodzeniem papieża zakończyły się również próby pozbawienia Fryderyka władzy na Sycylii. W 1228 r. papież ten kanonizował Franciszka z Asyżu, a w 1234 r. Dominika Guzmána, założyciela dominikanów. W 1230 r. papież polecił ujednoczyć prawo kościelne, które zostało ogłoszone w postaci Statutów Stolicy Apostolskiej w 1231 r. Konstytucje te miały charakter antyheretycki i zapowiadały wdrożenie w życie sądów inkwizycyjnych. Grzegorz IX zmarł 22 sierpnia 1241 r. Por. Zieliński, jw., s. 28; Banaszak, jw., s. 343.

¹⁰ Pomimo korzystnych dla chrześcijan rokowań Fryderyka II z sultanem, Święte Miasto zostało w 1244 r. ponownie zdobyte przez muzułmanów. Por. *Kronika chrześcijaństwa*, jw., s. 155; Baczkowski, jw., s. 357-358.

¹¹ Por. J. M. Roberts, *Ilustrowana historia świata*, t. 5, *Daleki Wschód i podstawy nowożytnej Europy*, tł. M. Stopa, Warszawa 1999, s. 153; Zientara, jw., s. 234; Knowles, Obolensky, jw., s. 168; L. Bielski, M. Trąba, *Tablice historyczne*, Bielsko-Biała 2002, s. 72.

miast królewskich. Dla wewnątrzpolitycznej sytuacji w Rzeszy postanowienia wormackie stały się istotnym potwierdzeniem zasady terytorializmu, a tym samym przyczyniły się również do późniejszego chaosu w Rzeszy, kiedy to przez ponad dwadzieścia lat „wielkiego bezkrólewia”¹² o władzę królewską rywalizowali wszyscy ze wszystkimi, doprowadzając w rzeczywistości do królowania anarchii i rozwoju rycerskiego rozbójnictwa.

Licząc na umocnienie i scentralizowanie władzy państwowej, w połowie XIII wieku cesarz Fryderyk II przyjął dla krajów germańskich prawo rzymskie, które miało stanowić podstawę potęgi cesarstwa i być przeciwwagą dla rodzimego prawa germańskiego faworyzującego rozdrobnione księstwa terytorialne. W celu szerszego rozpowszechnienia prawo to zaczęto wykładać na uniwersytecie w Neapolu, założonym przez Fryderyka II dla kształcenia cesarskich poddanych¹³. Wraz ze wzrostem znaczenia tegoż prawa rzymskiego w studiach prawniczych, instytucjach i obyczajach, uwidaczniały się malejące wpływy i coraz mniej ważna rola kobiety w świecie¹⁴. Pomimo że prawnie wciąż zajmowała ona stanowisko równorzędne mężczyźnie, w praktyce została wykluczona z wszelkiej działalności politycznej i

¹² Termin „wielkie bezkrólewie” obejmuje lata 1250-1273. Jest to pojęcie umowne, gdyż od śmierci Fryderyka II w 1250 r. do elekcji Rudolfa Habsburga w 1273 r. Rzesza oficjalnie nie była pozbawiona władcy. Jednak zakres władzy rywalizujących między sobą i panujących w wąskich ramach czasowych był niewielki, a egzekucja praw monarszych iluzoryczna. Por. Baczkowski, *iw.*, s. 359-361; Zieliński, *iw.*, s. 33.

¹³ Por. R. Pernoud, *Inaczej o średniowieczu*, tł. K. Husarska, Gdańsk – Warszawa 2002, s. 98-99; Roberts, *iw.*, s. 166.

¹⁴ Jak wiele kobieta utraciła ze swoich praw najlepiej widać porównując sytuację odsuniętej na drugi plan kobiety epoki klasycznej z Eleonorą Akwitańską czy Blanką Kastylijską, posiadającymi jeszcze niezaprzeczną władzę w razie nieobecności, choroby czy śmierci monarchy. Królowe te posiadają swoje prywatne kancelarie, dochody i pola działania, choć obie pod koniec życia zdecydowały się na wstąpienie do klasztorów, gdzie przeszły do wieczności. Por. Pernoud, *iw.*, s. 97-98; A. de la Croix, *Życie erotyczne w średniowieczu*, tł. K. J. Dąbrowska, Warszawa 2005, s. 80; Roberts, *iw.*, s. 146-147; EK, t. 2, kol. 654-655.

administracyjnej, a także pozbawiona możliwości rządzenia, dziedziczenia przywilejów, ziemi, a nawet prawa do swoich dóbr osobistych, którymi wcześniej zarządzać mogła¹⁵.

Na tle odmiennego poglądu na zakres władzy monarszej w Świętym Cesarstwie Rzymskim Narodu Niemieckiego, doszło też do sporu między cesarzem a jego synem, który w 1234 roku, zbuntowawszy się przeciw ojcu, sprzymierzył się z północno-włoskimi miastami Mediolanem, Brescią, Bolonią i Lodi. Wydarzenie to wymogło na Fryderyku przyjazd do Rzeszy w 1235 roku. Pokonawszy Henryka VII, swego syna, polecił go uwięzić i odrzuciwszy jego akt skruchy, kazał wysłać do Apulii, gdzie ten po kilku latach zmarł¹⁶.

W 1235 roku Fryderyk II ożenił się po raz trzeci¹⁷. Miało to miejsce na uroczystym zjeździe książąt w Moguncji. Małżonką cesarza została Izabella, siostra króla Anglii Henryka III. Ukoronowaniem udanego pobytu cesarza na terenie Rzeszy było zażegnanie stuletnich utarczek Welfów i Staufów przez wyniesienie Brunszwiku i Lüneburgu, będących w rękach potomków Henryka Lwa w Dolnej Saksonii, do godności księstw.

Ponownie, a zarazem po raz ostatni za swego życia, cesarz przybył do Rzeszy w roku 1237, by wziąć udział w elekcji Konrada IV, swego syna z drugiego małżeństwa, na króla rzymskiego¹⁸. Od tego momentu można też datować początek upadku wielkiego cesarza. Pasma jego niepowodzeń rozpoczęło się wraz z wyborem na papieża benedyktyna Sinibalda Fieschi, który przyjął imię Innocentego IV¹⁹.

¹⁵ Por. Pernoud, jw., s. 97; Roberts, jw., s. 146-147.

¹⁶ Por. Baczkowski, jw., s. 168, 358.

¹⁷ Druga żona Fryderyka II, Jolanta Jerozolimka, zmarła w 1228 r., toteż cesarz, będąc wdowcem, mógł ożenić się ponownie. Por. Baczkowski, jw., s. 358.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Po śmierci Grzegorza IX krótko, bo niespełna miesiąc, władzę papieską dzierżył Celestyn IV, którego wybrano 25 października 1241 r., a który zmarł 10 listopada tegoż

Krótko po swoim wyborze papież rzucił na Fryderyka II klątwę, a Sobór Lyonński, obradujący pod jego przewodnictwem w 1245 roku, orzekł detronizację cesarza, wzywając jednocześnie książąt niemieckich do obrania nowego władcy²⁰. Na wezwanie papieskie odpowiedziała pozytywnie grupa dolnorenńskich książąt duchownych, która 22 maja 1246 roku w Veitschochheim dokonała elekcji antykróla w osobie Henryka Raspe, landgraфа tyryńskiego, który zmarł w 1247 roku, a więc krótko po swoim wyborze²¹. Zaistniała sytuacja nie zniechęciła jednak posłusznych papieżowi duchownych. Ci sami bowiem książęta, sprzymierzeni z księciem Brabancji, 3 października 1247 roku w Worringen wybrali na nowego antykróla skromnego hrabiego Wilhelma z Holandii, który po zajęciu Akwizgranu dał się koronować. Jednak poza Dolną Nadrenią, nawet po śmierci Fryderyka II, uznania nie zyskał²².

Cesarz Fryderyk II zmarł dość niespodziewanie, w Castel Fiorentino w Apulii 13 grudnia 1250 roku, pozostawiając na tronie rzymskim swego syna, króla Konrada IV, który miał po nim panować zarówno na terenie Rzeszy, jak i we Włoszech. Mając potężnego sprzymierzeńca w osobie swego teścia, księcia Ottona I Bawarskiego, Konrad stawiał skuteczny opór Wilhelmowi z Holandii aż do 1251 roku, kiedy to – po nieudanej próbie pokonania Wilhelma – oddał rządy namiestnicze swemu teściowi Ottonowi, a sam udał się do Italii, gdzie z pomocą swojego przyrodniego brata Manfreda odzyskał z rąk zwolenników Innocentego IV Królestwo Sycylii²³. Papież odpowiedział klątwą, ale Konrad pojednał się z nim przed śmiercią, która nadeszła w 1254 roku, gdy

samego roku. Po niemal dwuletnim wakansie, nowym papieżem został Italczyk z Genui, kardynał prezbiter Sinibald Fieschi, wyniesiony na Stolicę Piotrową 25 czerwca 1243 r. przyjął imię Innocentego IV. Por. Banaszak, jw., s. 343; EK, t. 7, kol. 250.

²⁰ Por. *Kronika chrześcijaństwa*, jw., s. 164; Zieliński, jw., s. 28.

²¹ Por. Baczkowski, jw., s. 358-359.

²² Tamże, s. 359.

²³ Por. Zientara, jw., s. 235.

król miał zaledwie 26 lat. Śmierć Konrada IV oznaczała koniec panowania Hohenstaufów w Rzeszy, umożliwiając tym samym przejście władzy Wilhelmowi Holenderskiemu. Niestety i jego plany pokrzyżowała nagła śmierć. Zginął w walce z Fryzami w 1256 roku²⁴.

Śmierć Fryderyka II w istocie zburzyła marzenia o utworzeniu uniwersalnego cesarstwa średniowiecznego z centrum w Rzymie, jednocześnie zapowiadając kres istnienia jednolitego królestwa germańskiego. W wąskiej perspektywie śmierć ta zapoczątkowała również koniec ciągłości biologicznej rodu Hohenstaufów na terenie Rzeszy i we Włoszech oraz rozpoczęła okres „wielkiego bezkrólewia” w samej Rzeszy, które zakończyło się dopiero 1 października 1273 roku, wraz z wyborem na króla Ryszarda Rudolfa Habsburga, landgraфа części Alzacji²⁵.

Zanim jednak nastął czas stabilizacji, Rzeszą targaly spory polityczne i rozdarcie będące wynikiem podwójnych elekcji. W 1257 roku część spośród występujących wówczas po raz pierwszy siedmiu elektorów²⁶, ogłosiła królem Ryszarda Kornwalijskiego, brata króla Anglii Henryka III. Pozostali spośród wybierających ogłosili królem władcę Kastylii Alfonsa X, który był synem Beatrycze Szwabskiej, czyli wnukiem po kądzieli Filipa Szwabskiego i prawnikiem Fryderyka I Barbarossy²⁷. I choć obaj

²⁴ Por. Baczkowski, jw., s. 360-361.

²⁵ Por. *Encyklopedia Mémo Larousse*, t. 2, *Kalendarze. Historia Świata*, Warszawa 1992, s. 270, 288; Banaszak, jw., s. 200; Baczkowski, jw., s. 363. Niektóre źródła historyczne podają też jako datę wyboru nowego króla 29 września 1273 r. Por. Zieliński, jw., s. 29-33.

²⁶ W skład siedmiu elektorów uprawnionych do wyboru króla wchodził książe – trzech duchownych i czterech świeckich. Byli to: arcybiskupi Moguncji, Kolonii i Trewiru, król czeski, palatyn Renu, książę saski i margrabia brandenburski. Księstwa tych siedmiu elektorów były dziedziczne i suwerenne, przez co ich wpływy na rządy były duże a decyzje niejednokrotnie rozstrzygające nawet dla władcy. Por. Zieliński, jw., s. 44; Baczkowski, jw., s. 338-339.

²⁷ Poza Ryszardem z Kornwalii, przeciw Alfonsowi X występowali także kolejni papie, a nawet niezadowoleni kastylijscy poddani. Pomimo tego – ze swych ambicji

elekci nie interesowali się zupełnie tym, co dzieje się na terytorium Rzeszy, nikt nawet nie wspominał ani o przyrodnim bracie króla Konrada IV – Manfredzie²⁸, ani o ostatnim legalnym potomku Hohenstaufów, 5-letnim wówczas synu Konrada IV – Konradynie²⁹. Żywoć tego ostatniego, a wraz z nim całego rodu, dokonał się w 1268 roku, kiedy to Konradyn jako kilkunastoletni młodzieniec wyruszył do Italii, by upomnieć się o dziedzictwo przodków. Po odniesieniu początkowych sukcesów, został pobity przez Karola Andegaweńskiego i położył głowę pod miecz kata, nie pozostawiając po sobie potomków³⁰. Królestwo

i pretensji do tytułu cesarskiego Alfons zrezygnował dopiero w 1275 r. pod wpływem najazdu muzułmanów oraz śmierci najstarszego syna, a tym samym prawowitego dziedzica tronu, Ferdynanda de La Cerda. Sam Alfons X zmarł w 1284 r., pozostawiając kraj na krawędzi wojny domowej pomiędzy wydziedziczonym przez siebie synem Sanczem, a jego młodszymi braćmi – Jakubem i Janem oraz prawowitymi spadkobiercami i potomkami Ferdynanda de La Cerda, którzy schronili się na niepewny czas w Aragonii. Por. Baczkowski, jw., s. 223-224, 361.

²⁸ Po śmierci Fryderyka II papież Innocenty IV ofiarował tron sycylijski Ryszardowi Kornwalijskiemu, a potem jego bratankowi Edmundowi. Po śmierci Konrada IV papież zamierzał złączyć Sycylię z Państwem Kościelnym, ale wyprawa jego wojsk zakończyła się zwycięstwem i zagarnięciem władzy przez Manfreda. Następny papież, Aleksander IV (1254-1261), pomimo rzuconej na Manfreda ekskomuniki i nadania lenna sycylijskiego Edmundowi, nie zdołał przeszkodzić koronacji Manfreda w Palermo w 1258 r. Także kolejny papież, Urban IV (1261-1264), który był z pochodzenia Francuzem, zwrócił się do Ludwika IX, by wyznaczył na króla Sycylii jednego ze swych synów. Ludwik odmówił, ale nie sprzeciwiał się rokowaniom papieża z jego bratem. Rozmowy przypieczętował układ zawarty w 1263 r., na mocy którego Sycylię i Neapol połączono w jedno królestwo powierzone Karolowi jako lenno Stolicy Apostolskiej. Manfred odpowiedział na ten układ wyprawą na Rzym. Poległ w bitwie pod Benewentem w 1266 r., przegrywając z wojskami Karola Andegaweńskiego wspieranymi przez kolejnego papieża francuskiego pochodzenia – Klemensa IV, wybranego na Stolicę Piotrową 5 lutego 1265 r. Por. Banaszak, jw., s. 197-198; Baczkowski, jw., s. 155-156, 361.

²⁹ Ryszard Kornwalijski pojawił się w Dolnej Nadrenii zaledwie kilka razy, by wydać kilka przywilejów i roztrwonić wielkie sumy pieniędzy. Natomiast król kastyljski nie przyjechał do Rzeszy ani razu. Postawa obu elektów dobitnie pokazuje, iż nie byli oni zainteresowani sprawowaniem władzy w Rzeszy. Por. Baczkowski, jw., s. 138, 361.

³⁰ Por. Zientara, jw., s. 235-236; Baczkowski, jw., s. 361.

Sycylii, za zgodą swego brata Ludwika IX, króla Francji, objął wierny papieżowi Karol Andegaweński³¹.

Po śmierci Ryszarda Kornwalijskiego w 1272 roku papież Grzegorz X³², znając wszystkie niedogodności *interregnum*, wezwał elektorów, by w wyznaczonym terminie dokonali wyboru nowego króla. Poszukując idealnego władcy dla nękaniej licznymi podziałami Rzeszy, elektorzy – z arcybiskupem mogunckim Wernerem von Eppstein na czele – wybrali na króla, 55-letniego Rudolfa z Habsburga, wcześniej już wspomnianego. Jako władca, Rudolf I postawił sobie do zrealizowania trzy cele:

1) rewindykację regaliów, tj. tych wszystkich praw i dóbr królewskich, które od czasów Fryderyka II, szczególnie zaś od 1245 r., drogą zaboru, uzurpacji, nieprawego lub niepełnego nadania, dostały się w ręce książąt, panów feudalnych, miast lub instytucji duchownych,

2) złamanie potęgi Przemysła Ottokara II oraz wyrwanie z jego rąk spadku babenberskiego i innych terytoriów należących do Rzeszy,

3) przywrócenie pokoju ziemskiego i likwidację rozpanoszonego w czasie bezkrólewia rozbójnictwa rycerskiego³³.

Ponadto, na terytorium włoskim Rudolf zrezygnował z polityki mocarstwowej, składając papieżowi Grzegorzowi X w 1274 roku deklarację całkowitego posłuszeństwa, rezygnacji z panowania we Włoszech oraz zatwierdzenia wszystkich

³¹ Por. Banaszak, jw., s. 197-198; Zientara, jw., s. 236.

³² Po śmierci papieża Klemensa IV, która nastąpiła 29 listopada 1268 r., na Stolicy Piotrowej trwał niemal trzyletni wakans, który zakończył się 1 września 1271 r. wyborem na papieża Theobalda Visconti, archidiacona w Legie, który przyjął imię Grzegorza X. W 1274 r. zwołał on XIV sobór powszechny do Lyonu, na który przybyli przedstawiciele greckiego duchowieństwa z Konstantynopola. Ojcowie soborowi podjęli uchwały zjednoczeniowe obu Kościołów, a ambasadorowie cesarza Michała VIII Paleologa złożyli w obecności papieża wyznanie wiary uroczyste uznając prymat Kościoła rzymskiego. Uchwały soborowe zostały ogłoszone 6 lipca 1274 r. przez Grzegorza X. Por. BF, II, 12; Banaszak, jw., s. 344.

³³ Baczkowski, jw., s. 364. Por. S. Kwiatkowski, *Średniowieczne dzieje Europy*, Warszawa 2006, s. 256-258.

dotychczasowych przywilejów dla Kościoła. W rok później w Lozannie Rudolf obiecał też papieżowi udział w krucjacie, za co obiecano mu koronę cesarską. Jednak ani Grzegorz X, ani jego następcy Mikołaj III³⁴ i Honoriusz IV³⁵ nie dotrzykali słowa w tej kwestii. W tej sytuacji jedynym faktycznym i znaczącym sukcesem Rudolfa Habsburga w rokowaniach z papieżstwem wydaje się uznanie go przez Grzegorza X za prawowitego króla w Rzeszy oraz odsunięcie pretensji Alfonsa X i Przemysła Ottokara II, protestujących przeciw elekcji z 1273 roku, jak również klątwa nałożona na tego ostatniego przez arcybiskupa salzburskiego w przeddzień decydującej z nim rozprawy³⁶. Utworzenie koalicji przeciw królowi czeskiemu umożliwiły Rudolfowi sojusze z książętami – saskim, brandenburskim i dwoma bawarskimi, którzy pojęli za żony cztery jego córki. Kiedy więc Ottokar odmówił złożenia hołdu stojącemu na czele Rzeszy władcy, ten zażądał od niego zwrotu nieprawnie zdobytych lenn państwowych w Austrii, Styrii i Karyntii. W 1276 roku Rudolf I poprzez działania zbrojne zmusił króla czeskiego do złożenia mu hołdu i zwrócenia wszystkich jego nabytków ziemskich pozyskanych w latach 1251-1269, oprócz Czech

³⁴ Giovanni Gaetano Orsini, z pochodzenia Rzymianin, jako kardynał prezbiter wybrany został na Stolicę Piotrową 25 listopada 1277 r. Po wyborze przyjął imię Mikołaja III. Zmarł 22 sierpnia 1280 r. Por. Banaszak, jw., s. 202, 344; Baczkowski, jw., s. 156.

³⁵ Giacomo Savelli jako kardynał diakon wybrany został na papieża 2 kwietnia 1285 r. i przyjął imię Honoriusza IV. Przejawiał ostrożność w popieraniu Andegawenów jako władców Sycylii i Neapolu, a sam przyjął urząd senatora Rzymu. Poparł też krucjatę z Francji przeciw Piotrowi III aragońskiemu. Po śmierci zaś Piotra, kiedy trony podzielono pomiędzy synów, papież ogłosił ekskomunikę Jakuba, któremu przypadła Sycylia, i – pomimo koronacji w 1286 r. w Palermo – jako suweren sycylijski nie uznał warunków ugody, na podstawie której Karol II został zwolniony z niewoli sycylijskiej. Tron aragoński przypadł wówczas Alfonsowi, do czego papież nie miał zastrzeżeń. Honoriusz IV zmarł 3 kwietnia 1287 r. Por. Banaszak, jw., s. 202-203, 344; Baczkowski, jw., s. 156.

³⁶ Por. Baczkowski, jw., s. 364.

i Moraw³⁷. Porozumienie przypieczętowano zaręczynami córki Rudolfa I Gutty (Jutty) z Waclawem, synem króla czeskiego³⁸.

Pokój jednak nie trwał zbyt długo, gdyż już w 1278 roku Ottokar podjął walkę o zwrócone władcy germańskiemu księstwa. 25 sierpnia 1278 roku na tzw. Polu Morawskim pod Suchymi Krutami rozegrała się bitwa, w której zatriumfowała koalicja niemiecko-węgierska. Wojska Rudolfa I, wsparte przez króla Węgier Władysława IV, pokonały wojska czeskie. Przemysł Ottokar zginął w bitwie, a Czechy i Morawy odziedziczył po nim jego 8-letni wówczas syn Waclaw II. Za zgodą elektorów w 1282 roku Austrię i Styrię otrzymali Albrecht i Rudolf, synowie władcy niemieckiego. W 1286 roku Mainhardowi z Tyrolu, teściowi Albrechta, została natomiast ofiarowana jako księstwo dziedziczne Karyntia. W ten sposób dokonano się przejęcie dziedzictwa austriackiego przez Habsburgów oraz „zakotwiczenie” terytorialne tejże dynastii na wieki późniejsze.

Rudolf I zmarł 15 lipca 1291 roku w Nadrenii, w Spirze, gdzie został pochowany. Po jego śmierci elektorzy nie chcieli słyszeć o dziedziczości tronu i w 1292 roku na króla wybrali Adolfa, hrabiego Nassau³⁹. Nowo wybrany król postanowił, przy pomocy Waclawa II czeskiego, powiększyć swe terytoria kosztem poddanych, wykorzystując do tego spór o dziedzictwo Miśni i Turynii, który rozgorzał pomiędzy margrabią Albrechtem Nieobyčajnym a jego synami. Sytuacja ta wywołała zgorszenie wśród książąt, którzy odwrócili się od elekta i na zjeździe w Moguncji 23 czerwca 1298 roku dokonali jego detronizacji, a na nowego

³⁷ Czechy od XII w. korzystały na walce między Staufami i Welfami zdobywając kolejne obszary ziemskie. I tak w I połowie XIII w. Waclaw I opanował Austrię, po czym Przemysł Ottokar II został panem Karyntii i Krainy, co też stało się powodem, iż nie jego wybrano na króla w Rzeszy po śmierci Ryszarda z Kornwalii. Por. Zieliński, jw., s. 33.

³⁸ Por. Baczkowski, jw., s. 364.

³⁹ Hrabia Adolf Nassau ur. w 1250 r. Jako król panował w latach 1292-1298. Por. Zieliński, jw., s. 33.

władcę wybrali syna Rudolfa I, Albrechta⁴⁰. Wszelkie spory ostatecznie rozwiązała śmierć Adolfa na polu bitwy pod Göllheim 2 lipca 1298 roku. Ostatecznym zwycięzcą został tu Albrecht. Jako król doprowadził w polityce zagranicznej do zbliżenia Rzeszy i Francji, zawierając w 1299 roku sojusz w Quatrevaux z Filipem IV Pięknym⁴¹.

Ocieplenie stosunków między tymi władcami nie podobało się jednak papieżowi Bonifacemu VIII⁴², który był w złych relacjach z Francją, a Albrechta Habsburga uznał za króla dopiero w roku 1303, gdyż nie akceptował nadrzędnej władzy elektorów przy wyborze kolejnego władcy w Rzeszy. Brak aprobaty papieskiej nie przeszkodził jednak Albrechtowi w przeprowadzaniu reform wewnątrzpaństwowych. Podjął akcję rewindykacji dóbr państwowych⁴³, zezwolił na związki miast, a same miasta zwolnił z opłat celnych na Renie, co pobudziło rozwijający się z coraz większym

⁴⁰ Por. Baczkowski, jw., s. 365.

⁴¹ Tamże, s. 366.

⁴² Kardynał prezbiter Benedetto Gaetani został wybrany na papieża 24 grudnia 1294 r., dokładnie dzień po abdykacji papieża Celestyna V. Po wyborze przyjął imię Bonifacego VIII. W złe relacje z Francją papież popadł, gdy w 1296 r. w bulli *Clericis laicos* wznowił dekret IV Soboru Laterańskiego o zakazie płacenia przez duchowieństwo bez zgody Stolicy Apostolskiej dziesięcin na rzecz państwa oraz zaostrzył dekret przez groźbę kar. Król francuski Filip IV Piękny uznał bullę papieską za ingerowanie w wewnętrzne sprawy państwa i wznowił nakaz świadczeń, pomimo protestów niższego kleru, oraz zakazał wywożenia z kraju złota i srebra, przez co zostało zablokowane płacenie świadczeń dla Stolicy Apostolskiej. Papież z czasem ugął się i złożył oświadczenie, iż bulla *Clericis laicos* we Francji nie obowiązuje. Nadał też nowe przywileje dla króla Filipa IV i ogłosił w 1297 r. kanonizację króla Ludwika IX. Ustępstwa te poprawiły na pewien czas relacje papieża z królem Francji. 18 listopada 1302 r. Bonifacy VIII ogłosił bullę *Unam sanctam*, w której przypominał zasady wiary i określił władzę Kościoła nad każdym człowiekiem chcącym osiągnąć zbawienie. Papież Bonifacy VIII zmarł 12 października 1303 r. Por. BF, II, 13; *Kronika chrześcijaństwa*, jw., s. 179; Roberts, jw., s. 113-114; Banaszak, jw., s.156-158, 225-226, 344.

⁴³ Za panowania cesarza Fryderyka II większość dóbr państwowych i regaliów przeszła w ręce możnych, ograniczając w ten sposób dochody cesarstwa. W tej kwestii Albrecht kontynuował politykę swego ojca Rudolfa I odzyskując dla państwa zagarniętą przez książąt ziemię. Por. Baczkowski, jw., s. 365-367.

rozmachem handel i wpłynęło na gospodarczą sytuację kraju w następnych latach. Był także zwolennikiem poszerzenia posiadłości rodowych, czemu dał wyraz przekazując już w 1298 roku kraje austriackie swoim synom⁴⁴. Nie spodobało się to czterem elektorom nadreńskim, którzy w 1300 roku zawiązali spisek przeciw królowi. W 1301 roku król spustoszył wprawdzie ich posiadłości i zmusił ich do upokorzenia się, ale opanowanie wewnętrznych problemów na tyle odwróciło uwagę władcy od wydarzeń na zewnątrz kraju, iż nie spostrzegł się, jak ponownie urosła potęga Przemysłidów. Król Waclaw II w walce z Władysławem Łokietkiem opanował Małopolskę i w 1300 roku koronował się na króla Polski. Albrecht dostrzegł niebezpieczeństwo dopiero w ekspansji czeskiej na Węgry, gdzie wygasła dynastia Arpadów⁴⁵. Wyglądało na to, że fortuna sprzyja Albrechtowi. Śmierć Waclawa II w 1305 roku, a w rok później jego syna Waclawa III, umożliwiła królowi germańskiemu włączenie Czech do swych ziem rodowych poprzez ślub jego syna Rudolfa III z wdową po Waclawie II, córką Przemysła II, polską królewną Elżbietą Reiczką⁴⁶. Dalsze podboje Albrechta zostały przerwane przez jego nagłą śmierć. Zginął 1 maja 1308 roku, zamordowany przez bratanka Jana, a skutkiem tego odsunęły się w przyszłość imperialne plany rodu Habsburgów⁴⁷.

Panowanie i śmierć Albrechta Habsburga przypieczętowały nie tylko wiek XIII na terytorium Rzeszy, ale i czas, kiedy nadrzędny głos przy wyborze następcy tronu w Rzeszy należał do elektorów posiadających w swych rękach władzę tak wielką, iż mogli zdetronizować króla, wybranego przez siebie wcześniej, nawet wbrew papieżowi, by następnie wynieść na jego miejsce następnego, nie licząc się z żadnymi tego działania konsekwencjami.

⁴⁴ Tamże, s. 366.

⁴⁵ Por. Zieliński, jw., s. 33.

⁴⁶ Por. Baczkowski, jw., s. 367, Zieliński, jw., s. 33.

⁴⁷ Por. Baczkowski, jw., s. 367.

Był to również czas, gdy państwo niemieckie nie posiadało stałej stolicy, a dobra królewskie ulegały ciąglemu uszczupleniu na rzecz ksiąząt terytorialnych⁴⁸, którzy i Kościół, i fundacje klasztorne traktowali jako narzędzia do realizacji swoich własnych potrzeb, politycznych aspiracji do władzy i związanych ze zdobyciem tejże władzy przedsięwzięć⁴⁹. Urzędy centralne były słabo rozwinięte, a większość powierzonych godności i urzędów miała charakter tytularny⁵⁰. Wojskowość, która oparta była na obowiązku służby lennej wasali, okazała się tak niewystarczająca, że wiele miast i wsi, ze względów bezpieczeństwa, decydowało się na opłacanie najemników lub utrzymywanie własnych oddziałów wojska, by nie paść ofiarą grasujących band zdegradowanej i zdegenerowanej części rycerstwa, która trudniła się wówczas „raubritterstwem”, czyli rozbójnictwem⁵¹.

Ofiarą właśnie tego rodzaju żołnierzy-rozbójników, będących na służbie Gerarda von Mansfeld, padł też w 1284 roku, zamieszkiwany m.in. przez św. Mechtyldę von Hackeborn, klasztor w Helfcie, o czym wspominają zarówno św. Gertruda Wielka

⁴⁸ Por. Roberts, jw., s. 128.

⁴⁹ Wpływów ze strony grafa fundatora nie ustrzegł się również klasztor w Helfcie. Jednym z głównych powodów, dla których, po pięciu latach spędzonych przy zamku w Mansfeld, wspólnota przeniosła się w 1234 r. aż do Rodarsdorf, położonego na południe od Halberstadt, było właśnie odcięcie się od wpływów fundatora, jego rodziny i zamieszek politycznych związanych z walką o władzę. W Rodarsdorf mniszki spędziły 24 lata. Por. M. Borkowska, *Wstęp*, w: *Św. Gertruda z Helfty, Ćwiczenia*, tł. B. Chądzyńska, M. I. Rosińska, M. B. Michniewicz, Kraków 1999, s. 11, 25 (dalej: *Wstęp. Ćwiczenia*); M. Kaniór, *Pierwsze fundacje cysterek na ziemiach polskich*, w: *Cysterki w dziejach*, jw., s. 39.

⁵⁰ Obowiązki arcykanclerza Niemiec powierzone arcybiskupowi mogunckiemu w praktyce sprawowane były przez kanclerza nadwornego, a funkcje nadworne przejmowali, wywodzący się z niewolnych, słudzy cesarscy zwani ministeriałami. Świadczy to o nieudolności państwa w kwestii tworzenia urzędów i powoływania urzędników, których zadaniem głównym była pomoc cesarzowi w sprawowaniu kontroli nad podlegającymi mu obszarami. Por. Baczkowski, jw., s. 339; Kwiatkowski, jw., s. 159.

⁵¹ Por. Zieliński, jw., s. 47.

w trzecim rozdziale *Zwiastuna Bożej Miłości*⁵², jak i św. Mechtylda z Magdeburga w Księdze siódmej swego dzieła⁵³.

Sytuację w kraju udało się opanować dopiero wraz z wyborem nowego władcy, ustabilizowaniem się sytuacji politycznej i rozwojem administracji sądowej. U schyłku wieku Rzesza była w dobrej kondycji ekonomicznej i gospodarczej, co pozwalało jej książętom przeznaczać coraz większe nakłady pieniężne na cele kultury, sztuki i nauki. Moźni coraz częściej przeznaczali też duże części swych dochodów na budowę nowych kościołów i fundacji zakonnych, które miały nie tylko służyć modlitwie, ale spełniać również zadania wychowawcze i edukacyjne wobec powierzonych im opiece dzieci. Na północy Rzeszy prym w tej dziedzinie wiodły konwenty dominikańskie oraz wspólnoty żeńskie wzorowane na klasztorze w Helfcie, gdzie przez długie lata, pod nadzorem swej siostry ksieni Gertrudy, szkołę prowadziła św. Mechtylda von Hackeborn.

Państwo rozwijało się szybko na wszystkich płaszczyznach silnie oddziałując na sąsiadujące z nim kraje, co z czasem doprowadziło nie tylko do zmian granic politycznych wielu państw, ale i do przekształceń gospodarczych, demograficznych i kulturowych, ponieważ wraz z podbojami i ekspansją ludności niemieckiej na wschód granice chrześcijaństwa łacińskiego zostały przesunięte.

1.1.2. SPOŁECZEŃSTWO I GOSPODARKA

W czasach św. Mechtyldy von Hackeborn, podobnie jak i w poprzednich wiekach, podstawą egzystencji ludzkiej pozostawała propagowana przez cystersów uprawa roli, choć wraz ze wzro-

⁵² Zob. Św. Gertruda z Helfty, *Zwiastun Bożej Miłości*, t. 1, tł. B. Chańczyńska, E. Kędziołek, Tyniec-Kraków 2001, s. 279-282, 309-311 (dalej: *Zwiastun*); por. *Wstęp. Ćwiczenia*, jw., s. 40-41.

⁵³ Zob. Mechtylda z Magdeburga, *Strumień Światła Boskości*, t. 1, tł. P. J. Nowak, Tyniec-Kraków 2004, (IV, 4), s. 192-194 (dalej: *Strumień*).